

جان گوردون لوریمر
ترجمه محمد جواهرکلام

مقدمه و حواشی: محسن شهرنازدار

بلوچستان

و تاریخ مکران ایران ۱۶۰۰ تا ۱۹۰۵

بلوچستان و تاریخ مکران ایران

۱۹۰۵-۱۶۰۰

بلوچستان و تاریخ مکران ایران

۱۹۰۵_۱۶۰۰

جان گوردون لوریمر

ترجمه محمد جواهر کلام

مقدمه و حواشی: محسن شهرناز دار

آمی پارسی
پد فیروزه

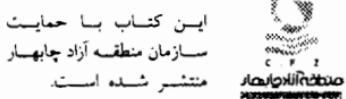
این کتاب ترجمه‌ای است از:

History of Persian Makran

In: Gazeteer of Central Arabia, Oman and Persian Gulf

Part 1, Historical; Part 2, Geographical

By: John Gordon Lorimer

Baluchistan -- Historical geography	موضع	لوریمر، جان گوردون - ۱۸۷۰ - ۱۹۱۴م.
چابهار - تاریخ	موضع	بلوچستان و تاریخ مکران ایران - ۱۶۰۰ - ۱۹۰۵م.
Chabahar (Iran) - History	موضع	از کتاب خلیج فارس /السر جان گوردون لوریمر؛
گوادر (پاکستان) - تاریخ	موضع	ترجمه محمد جواهرکلام؛ نویسنده مقدمه محسن
Gwader (Pakistan) - History	موضع	شهرنازدار؛ دیر مجموعه پژوهش‌های ایران فرهنگی
ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ق.	موضع	محسن شهرنازدار.
Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925	موضع	مشخصات نشر تهران: موسسه آئی پارسی؛ انتشارات پل فیروزه.
ایران - روابط خارجی - اینگلستان	موضع	مشخصات ظاهري ۲۴۵ - ۱۱۹۹م.
Iran -- Foreign relations -- Great Britain	موضع	شیک ۹۷۸-۴۲۲-۷۴۶۲-۴-۷
انگلستان - روابط خارجی - ایران	موضع	و نسخت نهادت نوس فیبا
Great Britain --Foreign relations-- Iran	موضع	و نسخت نهادت نوس فیبا
ایران - روابط خارجی... قرن ۱۲ق.	موضع	کتاب حاضر ترجمه‌ی بخشی از کتاب زیر است:
Iran -- Foreign relations - 19th century	موضع	"Gazeteer of Persian Gulf, Oman and Central Arabia "History of Persian Makran"
جواهرکلام، محمد، ۱۳۲۰م. - مترجم	شناسه افراده	مکران - تاریخ Mokran (Iran) - History
شهرنازدار، محسن، ۱۳۵۶م. - مقدمه‌نویس	ردۀ بندی کنگره	بلوچستان --- جغرافیای تاریخی
DSR۲۱۹۱	ردۀ بندی جهیز	موضع
۷۳۵/۹۵۵	ردۀ بندی جهیز	موضع
۷۲۷۷۹۵۷	شماره کتابشناسی ملی	موضع

۱۴۰۰	چاپ یکم:
۷۰۰	شمارگان:
۹۷۸-۶۲۲-۷۴۶۴-۰۴-۷	شابک:
آماده سازی فنی:	ویراستار:
اطلاعاتی پارسی	اسدالله سردار زهی
مقدمه و حواشی:	طرح جلد:
تصویر روی جلد: عکس از سرو قدمی تمندان در سفرنامه اسکراین ۱۹۳۱	آتلیه آئی پارسی

بلوچستان و تاریخ مکران ایران

۱۹۰۵-۱۶۰۰

جان گوردون لوریمر

ترجمه محمد جواهرکلام

مقدمه و حواشی: محسن شهرنازدار

موسسه آئی پارسی؛ انتشارات پل فیروزه

تصویر روی جلد: عکس از سرو قدمی تمندان در سفرنامه اسکراین ۱۹۳۱

نشان: تهران- خیابان پاسداران- خیابان اخوان (بوستان ۴۰م) بیلار ۲۷- سینگ ۱/ کد پستی: ۱۶۶۴۶۵۱۱۱؛ تلفن: ۰۲۱۲۲۷۶۱۴۸؛ وبسایت: pbinstiute.ir

بازن این اثر با قسمتی از آن به هر شیوه، نیاز به دریافت اجازه رسمی و مکتب از ناشر دارد.

فهرست

۷

سخن ناشر

۱۳

یادداشت دیبر مجموعه

مکران در قرن ۱۷ و ۱۸ میلادی

۲۳

مکران زیر سلطه ملک‌ها، اوایل قرن هفدهم

۲۵

ماجرای سر رابت شرلی در گوادر ۱۶۱۳

۲۷

مکران در ۱۶۲۴

۲۹

مکران زیر سلطه بُلیده‌ای‌ها، از اوایل قرن هفدهم تا ۱۷۴۰

۳۱

هجوم بلوج‌ها از مکران به کرمان ۱۷۲۲_۱۶۹۴

۳۳

لشکرکشی ایرانیان به مکران ۱۷۳۹

۳۵

مکران زیر سلطه خانات کلات ۱۷۹۷_۱۷۴۰

مکران در قرن نوزدهم میلادی

۳۹

فتحعلی‌شاه (۱۸۲۴_۱۷۸۷) و پایان نظارت بر کلات پس از ۱۷۹۴

۴۱

سفر کاپیتان گرانت به مکران، ڈانویه تا آوریل ۱۸۰۹

۴۵

وضع سیاسی مکران در ۱۸۱۱

۴۷

محمدشاه (۱۸۴۸_۱۸۳۴) و ناصرالدین‌شاه (۱۸۴۸_۱۸۹۶)

۴۹

رشد نفوذ ایران در مکران ۱۸۴۴ تا ۱۸۶۱

۵۱

وضع مناطق شرقی جاسک و چابهار ۱۸۶۱

۵۳

مسائل سیاسی مکران در ارتباط با تلگراف هند و اروپایی ۱۸۶۱_۱۸۶۲

۵۷

ادعاهای ایران بر گوادر و چابهار ۱۸۶۳

۵۹

از سرگیری عملیات خط تلگراف در مکران، ۱۸۶۳_۱۸۶۴

۶۱

وضع عمومی در مکران، تهدید و تعدی ایران ۱۸۶۴

۶۳

اقدامات تازه درباره تلگراف در مکران و مستنله مرز میان ایران و کلات ۱۸۶۵_۱۸۶۶

۶۵

موقعیت ایران در مکران ۱۸۶۶_۱۸۶۷

۶۷

مذاکرات تلگراف در تهران ۱۸۶۸_۱۸۶۶

۶۹

احتمال حمله ایران به کلات ۱۸۶۸_۱۸۶۹

۷۳

حل مستنله مرزی ایران و کلات ۱۸۶۹_۱۸۷۱

۸۵	انضمام چابهار به ایران ۱۸۷۲
۸۷	دستگاه اداری عمومی ایران ۱۸۷۲-۱۸۹۶
۸۹	تاریخ محلی شهرهای جاسک و بیابان
۹۰	اوضع نواحی شرقی جاسک ۱۸۷۲-۱۸۹۶
۱۰۳	اوضع رسمی بریتانیا در مکران ایران ۱۸۴۸-۱۸۹۶
۱۰۷	مظفرالدین شاه و دستگاه اداری مکران ایران ۱۸۹۶-۱۹۰۵
۱۰۹	دستگاه اداری و تاریخ داخلی نواحی مکران ایران ۱۸۹۶-۱۹۰۵
۱۱۳	تاریخ عمومی مکران ایران ۱۹۰۵-۱۹۰۵

تاریخ گوادر و چابهار ۱۷۸۴-۱۹۰۵

۱۲۹	منشأ ارتباط میان گوادر و عُمان، ۹۲-۱۷۸۴
۱۳۳	رویدادهای چابهار ۱۸۰۹-۱۷۹۲
۱۳۵	رویدادهای گوادر ۱۸۶۱-۱۷۹۲
۱۳۷	ادعای کلات بر گوادر ۱۸۶۱-۶۳
۱۳۹	ادعاهای ایران در مورد گوادر و چابهار، ۶۹-۱۸۶۳
۱۴۱	رویدادهای گوادر ۱۸۶۱-۱۸۷۲
۱۴۷	رویدادهای چابهار تا تسخیر آن به دست ایران ۷۲-۱۸۶۱
۱۵۳	رویدادهای گوادر ۱۸۸۸-۱۸۷۳
۱۵۹	گرفتاری‌ها با طایفه رند ۱۸۷۵-۸۶
۱۶۵	نمایندگی سیاسی انگلیس در گوادر، ۱۸۷۳-۱۹۰۵ تا به امروز [۱۹۰۵]
۱۶۷	پیشہاد انتقال گوادر از سلطان نشین عُمان به دولت هند یا خان کلات ۱۸۹۵
۱۶۹	تجدید اختلافات با طایفه رند ۱۸۹۱-۱۸۹۴
۱۷۱	اوضع در گوادر بعد از ۱۸۸۸

جغرافیای مکران ایران

۱۷۵	مکران (ساحل ایران)
۱۸۷	طوابیف عمده مکران
۱۹۳	خصوصیات مناطق به جز از جاسک
۱۹۵	مکان‌های مسکونی ساحل مکران ایران
۲۱۹	منطقه جاسک
۲۲۳	جاسک (I) یا جاسک نو
۲۲۷	جاسک (III) یا جاسک قدیم
۲۲۹	نشانه‌های طبیعی منطقه جاسک
۲۳۵	نمایه

سخن ناشر

مؤسسه آمی پارسی برای جبران کمبود منابع پژوهشی در خصوص معرفی و شناساندن تاریخ و فرهنگ غنی بلوچستان، بخش نخست مجموعه کتب «پژوهش‌های ایران فرهنگی» را به انتشار بیش از بیست عنوان کتاب شامل تالیف، ترجمه، استتساخ و گردآوری منابع مهم و بنیادین درباره این منطقه از ایران اختصاص داده است. دبیر این مجموعه سترگ آقای محسن شهرنازدیار پژوهشگر حوزه انسان‌شناسی و مطالعات قومی هستند که در طی دو دهه گذشته موضوع بلوچستان را از خلال پژوهش‌های میدانی و نیز مطالعات کتابخانه‌ای دنبال کرده‌اند و عهده‌دار این مسئولیت مهم شده‌اند. ایشان از اواسط دهه هشتاد، در صدد انجام این پروژه و نیز تدوین دانشنامه فرهنگ و جغرافیای بلوچستان بوده‌اند.

برخی عنوانین و شرح مجلدات این مجموعه در بخش‌های مختلف عبارت‌اند از:

مطالعات تاریخی و فرهنگ‌شناسخنی:

بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا: زیر نظر دبیر مجموعه، علاوه بر ترجمه ۷۰ مدخل مرتبط به تاریخ و فرهنگ بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا، شامل تکمله‌هایی تألیفی بر هر مدخل است که توسط افراد متخصص در موضوع همان مدخل نوشته شده و کاستی‌های اطلاعات مداخل ایرانیکا را کامل می‌کند و یا اطلاعات تازه‌ای به آن می‌افزاید. این کتاب برای پژوهشگران مسائل تاریخ و فرهنگ بلوچستان، منبعی مهم و حائز اهمیت به شمار می‌رود.

بلوچستان و تاریخ مکران ایران ۱۹۰۶ - ۱۶۰۰ در کتاب جان گوردون لوریمر؛ شامل بخش‌های مربوط به بلوچستان در کتاب یادمانی و ارزشمند راهنمای خلیج فارس جان گوردون لوریمر دیلمات و تاریخ‌نگار بریتانیایی است که علاوه بر تاریخ تحولات سیاسی منطقه از ابتدای قرن هفدهم میلادی تا سال‌های نخستین سده بیستم (همزمان با انقلاب مشروطه) به جغرافیای روسایی منطقه بلوچستان می‌پردازد و به خواننده اطلاعات ارزشمندی از وضعیت منطقه در ابتدای سده بیستم ارائه می‌دهد.

مطالعات تاریخی و مطالعات انسان‌شناسی بلوچستان: در دو مجلد زیر نظر دیر مجموعه گردآوری شده و دربرگیرنده مهم‌ترین مقالات پژوهشی تاریخی و انسان‌شناسی طی دهه‌های گوناگون سده بیستم است که به شناخت بیشتر ما از ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی بلوچستان از نگاه محققان غیر ایرانی می‌انجامد.

بلوچ و دیگران و بلوچ و همسایگان: عنوان ترجمه مقالاتی از دو کتاب در حوزه مباحث گوناگون زبان‌شناسی و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و چندرشته‌ای این حوزه است که در سمپوزیوم‌های زبان‌شناسی بلوچ در دانشگاه اوپسالا ارائه شده و زیر نظر خانم کارینا جهانی، اگنس کورن و پل تیتوس در دو مجلد مدون شده است.

اشعار مردمی بلوچ نوشته لانگ ورث دیمز: کتاب مهمی که دیمز در نیمة دوم قرن نوزدهم آن را در بریتانیا منتشر کرده و حاوی منظومه‌ها و اشعار بلوچی، با توصیفی از ادبیات بلوچستان است.

کاوش در تپه بمپور: گزارش مفصلی از کاوش‌های باستان‌شناسی بناتریس دکاری باستان‌شناس شهیر بریتانیایی در یکی از مهم‌ترین محوطه‌های پیش از تاریخ بلوچستان است که پس از نیم قرن ترجمه شده و در اختیار مخاطب فارسی‌زبان قرار گرفته است.

هشت گفتار در باستان‌شناسی و تاریخ سیستان و بلوچستان: اثر دکتر سید منصور سیدسجادی از باستان‌شناسان فاضل و سرپرست هیئت کاوش

شهر سوخته است. این کتاب در هشت فصل علاوه بر دو متن تاریخی درباره بلوچستان، به معرفی جغرافیای تاریخی منطقه از عصر باستان تا دوران اسلامی می‌پردازد و هرچند پیش‌تر منتشر شده، اما در این چاپ آخرین دستاوردها و یافته‌های کاوش‌های باستان‌شناسی سالیان اخیر شهر سوخته در دو فصل تازه تشریح شده است.

سفرنامه‌های ایرانی:

بلوچستان در سیاحت‌نامه‌های عصر قاجار: در دو مجلد شامل سفرنامه‌های حکام و سیاستمداران ایرانی به منطقه بلوچستان است که نگاه رجال سیاسی به منطقه و سیاست‌های حکومت قاجار در قبال بلوچستان را برای خواننده ترسیم می‌کند و همزمان چشم‌اندازی از وضعیت معیشتی مردم و آبادی‌های بلوچستان در عصر قاجار را ارائه می‌دهد.

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان: در سه مجلد دربرگیرنده نگاه نویسندهان و پژوهندگان، رجال فرهنگی، سیاسی و نظامی به این منطقه طی یک قرن است که از سال‌های پایانی حکومت قاجار و انقلاب مشروطه ایران آغاز می‌شود و تا دهه هشتاد خورشیدی ادامه می‌یابد.

سفرنامه‌های غیر ایرانی:

بلوچستان ناکاویده: عنوان کتابی از ارنست فلوبیر افسر بریتانیایی مسنول ایستگاه تلگراف جاسک است که شرح سفر او از ژانویه ۱۸۷۶ تا می ۱۸۷۷ میلادی را در بر دارد و حاوی اطلاعات ذی قیمتی از اوضاع اقلیمی و جغرافیایی و اقتصادی بلوچستان در سده نوزدهم است. متن اصلی نخستین بار در سال ۱۸۸۲ در لندن منتشر شده است.

سرگشته در بلوچستان: این کتاب مشاهدات ژنرال مک‌گرگور، افسر عالی‌رتبه ارتش بریتانیا در هند، در دهه‌های پایانی سده نوزدهم در بلوچستان و تشریح سیاست‌های حکومت استعماری بریتانیا در منطقه است. سرگشته در

بلوچستان نیز نخستین بار در ۱۸۸۲ انتشار یافته شده و پس از قریب به صد و چهل سال به فارسی برگردانده شده است.

بلوچستان در سفرنامه‌های خانواده سایکس : شامل شرح سه سفر از سر پرسی سایکس و سفری از إلسا سایکس در حدفاصل سال‌های ۱۸۹۳ تا ۱۹۰۱ به بلوچستان است. سایکس یکی از مؤثرترین کارگزاران سیاسی بریتانیا در ایران آن دوران بوده است.

بلوچستان در سفرنامه‌های اروپاییان: شامل چند سفرنامه از کارگزاران، سیاحان و پژوهشگران خارجی است که حدفاصل نیمة قرن نوزدهم تا دهه‌های میانی سده بیستم به بلوچستان سفر کرده‌اند و شرح سفر خود را نوشته‌اند. این مجلد شامل سفرنامه‌های کاپیتان گرانت، گاستیگر، اسکراین، گابریل وبالسان است.

اسناد:

بلوچستان در اسناد بریتانیا: گزیده اسناد آرشیو وزارت خارجه بریتانیا در دو مجلد که شامل گزارش‌های نظامی-امنیتی و سیاسی محربانه بریتانیا در خصوص منطقه بلوچستان در سه دهه پایانی سده نوزدهم و سال‌های نخست سده بیستم است. این مجموعه علاوه بر اطلاعاتی که در خصوص مباحث سیاسی، نظامی و امنیتی منطقه دارد، شامل اطلاعات ارزشمندی در حوزه اقتصاد، کشاورزی، زندگی روستایی و وضعیت قبایل در بلوچستان است.

بلوچستان در عصر قاجار؛ گزیده جراید و مطبوعات: عنوان کتابی است شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده از خلال اهم اخبار، مقالات و یادداشت‌های مریبوط به بلوچستان در مطبوعات عصر قاجار.

بلوچستان در عصر پهلوی اول؛ گزیده جراید و مطبوعات: شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده این دوران از مطبوعات عصر پهلوی اول است.

بلوچستان در اسناد آرشیو ملی: گزیده‌ای از اسناد دوره قاجار و پهلوی درباره بلوچستان در آرشیو ملی است که دربردارنده اسناد مرتبط با مباحث و موضوعات مندرج در همه مجلدات این مجموعه است و به عنوان منبعی

دست اول برای پژوهشگران مطالعات تاریخ معاصر در حوزه بلوچستان کارکرده مهم دارد.

علاوه بر مجلدهای یاد شده؛ دو کتاب قوم‌شناسی بلوچ شامل مجموعه مقالات مردم‌شناسی نوشته محمد سعید جانبالهی و مقدمه‌ای بر تاریخ بلوچستان اثر نویسنده نام‌آشنای تاریخ و فرهنگ بلوچستان محمود زند مقدم در این مجموعه گنجانده شده است.

هدف از طراحی این مجموعه و انتخاب عنوانین مذکور، مرتفع ساختن فقر و خلاصه منابع موثق و قابل اتکا در حوزه مطالعات بلوچستان بود؛ کاری که از عهده و توان یک موسسه خصوصی خارج است و انجام آن بسیار زمان بر. اما با این وصف به همت و مساعدت سازمان منطقه آزاد چابهار و به خصوص دکتر عبدالرحیم کردی مدیر عامل منطقه آزاد که در قالب مسئولیت اجتماعی از این طرح حمایت کرد و همچنین اهتمام و جدیت شبانه‌روزی و بیوقفه دیر مجموعه و نیز تلاش پیوسته همکاران ما در مؤسسه آبی پارسی، تولید محتوا و آماده‌سازی نهایی بیست و دو عنوان کتاب مذکور در کمتر از دو سال صورت گرفته است. همچنان که صائب فرمود:

می‌توان رفت به یک چشم پریدن تا مصر
بوی پراهن اگر قافله سالار شود

عشق به میهن، دفاع از استقلال ملی و تمامیت ارضی کشور و تلاش برای حفظ و پاسداشت و معرفی تاریخ و مواریث فرهنگی ایران زمین موجب شد تا همه سختی‌ها و مصائب، از گرانی مواد اولیه و هزینه‌های چاپ و کسادی بازار کتاب به خاطر فرآگیری بیماری کرونا و سایر موانع... را پشت سر بگذاریم. سرانجام به مصدق «زهر باید خورد و انگارید قند» کام مان به خاطر به انجام رسانیدن یک «پروژه ملی» شیرین است.

موسسه آبی پارسی

یادداشت دبیر مجموعه

رقابت بر سر حضور قدرت‌های بزرگ در محدوده وسیع خلیج‌فارس و دریای مکران نه تنها محدود به سده گذشته نیست، بلکه تاریخی هزاران ساله دارد. با این حال اگر روایت نتارخوس^۱ دریاسالار یونانی اسکندر از خلیج‌فارس و سواحل شمالی آن را به عنوان قدیمی‌ترین سند مشاهده و حضور بیگانگان در این منطقه نادیده بگیریم، اسناد حضور پیوسته اروپاییان برای سلطه بر این منطقه دست‌کم به قرن پانزدهم می‌رسد. واسکو دو گاما^۲ سیاح و کاشف پرتغالی نخست بار در اوآخر قرن پانزدهم میلادی، با حمایت ژان دوم پادشاه پرتغال از راه دریا به هند رفت و مسیری را گشود که تاریخ مشرق زمین بر مبنای آن تغییر کرد. کمی بعد از او آلفونسو آلبوکرک^۳ از نیروی دریایی ارتش پرتغال که نفوذ استعماری این کشور بر اقیانوس هند و تسلط بر گوا مدیون اوست، به خلیج‌فارس آمد و جزیره هرمز را به تصرف خویش درآورد. هرچند هنوز اسناد دریانوری پرتغال در دریای جنوب ایران به طور کامل طبقه‌بندی نشده و در دسترس عموم قرار ندارد. این دوران مصادف با عصر صفوی است و از اسناد باقی‌مانده چنین پیداست که بریتانیا به بهانه مقابله با پرتغالی‌ها در این منطقه، از قرن شانزدهم حضور یافت

۱. نتارخوس یا نتارک (حدود ۳۶۰-۳۰۰ پیش از میلاد) از سرداران اسکندر و سرکرده نیروی دریایی او بود. شرح سفر دریایی او از پاکستان فعلی تا شوش در کتاب ایندیکا آمده است.

۲. (Vasco da Gama ۱۴۶۰-۱۵۲۴) جهانگرد و کاشف پرتغالی. اولین بار از راه دریا از اروپا به هند رفت.

۳. آلفونسو آلبوکرک (Afonso or Alfonso de Albuquerque ۱۴۵۳-۱۵۱۵) دریاسالار و سردار پرتغالی و فاتح جزیره هرمز.

و بهانه‌ای برای باج خواهی از دربار صفوی به دست آورد. باج خواهی بریتانیا از دربار ایران به بهانه موازنۀ قدرت، تا چند قرن ادامه یافته است.

در طی این چند قرن، ژنوپلیتیک خلیج فارس و دریای عمان و اهمیت گذرگاه‌ها و منابع سرشار انرژی در آن، مورد توجه استعمار و در راستای مطامع آنان مورد بررسی و کاوش و تحقیق قرار گرفت. به‌طوری‌که می‌توان گفت بخش‌های مهمی از مطالعات تاریخی، جغرافیایی و علوم اجتماعی این منطقه در چند سده گذشته، کارکردهای استعماری و کلونیالیسم داشته است.

توجه به ویژگی‌های محیطی و فرهنگی-اجتماعی ساکنان حاشیه خلیج فارس و دریای عمان به خصوص از صفویه به بعد در رقابت‌های استعماری اروپایان اهمیتی ویژه یافت. دانش درباره ویژگی‌های سرزمین‌های ناشناخته شرق و پیشینه تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی مردمان آن به معنای دسترسی به ابزار و امکان سلطه و استیلا بود. درنتیجه توجه به پژوهش در زمینه‌های متعدد جغرافیا، تاریخ و فرهنگ، در دستور کار مستشاران و کارگزاران سیاسی و نظامی دول استعماری به خصوص بریتانیا قرار گرفت.

حضور و رقابت میان پرتغال، فرانسه، بریتانیا، روسیه و آلمان در خلیج فارس موضوع پژوهش‌های متعدد تاریخی و علوم سیاسی بوده است. بریتانیا در این میان تفاوتی چشم‌گیر با دیگران داشت و آن درک ضرورت مطالعات تاریخی و جغرافیایی و تسلط بر فرهنگ و اجتماع جوامع موردنظر خود در زمینه استعمار بود.

رقابت با روسیه و نگرانی نسبت به دستیابی روس‌ها به آب‌های جنوب، ترس از فرانسه و تهدید آلمان، همه و همه انگلستان را نسبت به فعالیت‌ها و حضور رقبای سیاسی خود در منطقه حساس کرده بود. در این رقابت گوی میدان را بریتانیا سرانجام از دیگران ربود.

اما حضور قاطع آن‌ها در خلیج فارس و دریای مکران از نیمة اول قرن نوزدهم آغاز شده است. از اوآخر قرن نوزدهم نظارت بر خلیج فارس و دریای مکران در مراودات داخلی بریتانیا به حکومت هندوستان واگذار شد و با قرارداد ۱۹۰۷ این نظارت و منافع ناشی از آن به نفع بریتانیا به ثبت رسید. چنین دستاوردي ميسـ

نمی‌شد مگر با زمینه شناخت و نفوذ بیشتری که نسبت به سایر رقبای خود در منطقه به دست آورد، موضوعی که نتیجه درک ضرورت آن توسط نخبگان سیاسی بود. در این میان چهره مؤثری وجود دارد که در افواه حوزه مطالعات تاریخ ایران شناخته شده است: لرد جُرج ناتانیل کرزن.^۱

زمانی که جرج کرزن نایب‌السلطنه هندوستان شد، سیزده سال از نخستین سفرهایش به خاور دور، آسیای مرکزی و ایران گذشته بود و تسلط کافی نسبت به تاریخ، فرهنگ و جوامع قومی این سرزمین‌ها داشت و گزارش حاصل از سفری شش‌ماهه در این سرزمین را در قالب کتابی با عنوان ایران و قضیه ایران^۲ در ۱۸۹۲ در لندن منتشر کرده بود. او در این کتاب با نگاهی سرشار از اندیشه قومداری و کلونیالیسم به مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی و اقتصادی ایران پرداخته است.

او در عین حال به خوبی می‌دانست که آگاهی از جغرافیا و تاریخ خلیج‌فارس به عنوان دروازه مستعمرات بریتانیا در شب‌قاره هند برای حفظ منافع سیاسی و بازرگانی هندوستان تا چه میزان اهمیت دارد. سنت شرق‌شناسی اروپائی بر اساس چنین نیازی و از درون کلونیالیسم بیرون آمده است. کرزن در آخرین سال میلادی قرن نوزدهم نایب‌السلطنه هندوستان شد و تثبیت نفوذ سیاسی و حفظ منافع بازرگانی بریتانیا و حکومت هندوستان در خلیج‌فارس را در دستور کار خود قرار داد.

در زمان اوست که افرادی مأموریت یافتند داده‌های جغرافیایی و فرهنگ‌شناسخنی وسیعی درباره سرزمین‌های حاشیه خلیج‌فارس و دریای مکران گردآوری کنند. جان گوردون لوریمر^۳ کارمند غیرنظامی بریتانیا در هند مهم‌ترین این افراد بوده است.

سفرهای مطالعاتی لوریمر درباره خلیج‌فارس در ۱۹۰۳ میلادی آغاز شد و تا

۱. لرد جُرج ناتانیل کرزن (۱۸۵۹-۱۹۲۴) George Nathaniel Curzon وزیر مشاور در امور خارجه و مشترک‌المنافع.

2. *Persia and the Persian Question*

3. John Gordon Lorimer

کمتر از یک دهه بعد ادامه داشت. نتیجه کار او بسیار فراتر از انتظار گزارش‌های موردنیاز دولت بریتانیا بوده است.

فرهنگ جغرافیای خلیج‌فارس، عمان و عربستان مرکزی^۱ با بیش از شش هزار صفحه و در شش مجلد که در فارسی راهنمای خلیج‌فارس نیز ترجمه شده است، اطلاعات جامعی در حد فاصل قرن هفدهم تا بیستم میلادی درباره مناطق یادشده را در بر دارد. اثر لوریمر را باید کتاب جامع تاریخ و جغرافیای خلیج‌فارس دانست که اطلاعات ارزشمندی درباره موقعیت جغرافیای طبیعی، جوامع و جغرافیای انسانی، مبادلات اقتصادی، مراسلات و راه‌های ارتباطی، اطلاعات جمعیت‌شناسنامه و ... پیرامون سواحل جنوبی ایران، عمان، شبه‌جزیره عربستان و بخش‌هایی از عراق را ارائه می‌دهد.

بخشی از این اطلاعات غنی از طریق پژوهش میدانی به دست آمده و بخش‌های مهم دیگر آن محصول دسترسی به اطلاعات ارزشمند موجود در آرشیو وزارت خارجه بریتانیا و اسناد طبقه‌بندی شده موجود در هند و بهخصوص در بمبئی و کلکته و نیز سفرنامه‌هایی درباره این منطقه همچون سفرنامه باردن دو بُد سیاح روس، لیارد و نوشته‌های پراکنده مستشاران و نظامیان بوده است. بخش تاریخی این اثر در چهار مجلد از سال ۱۵۰۷ میلادی آغاز شده و به شکل جداگانه به سواحل و سرزمین‌های حاشیه دریای عمان، امارات عربی، قطر، منطقه احساء در شبه‌جزیره عربستان، کویت، نجد، عراق و خوزستان پرداخته است. بخش جغرافیایی این کتاب نیز شامل دو مجلد درباره شهرها و روستاهای قبایل، طوایف حاکم و فرق دینی منطقه است. همچنین در پیوست این مجموعه، از شجره‌نامه طوایف حاکم بر این سرزمین‌ها یاد شده است. بخش تاریخی مجموعه لوریمر در سال ۱۹۱۵ کامل شد و در تعداد نسخه‌های محدودی در کلکته به چاپ رسید و از همان ابتدا در دسته اسناد محروم‌انه قرار گرفت.

او با همراهی گروهی از مستشاران اداره سیاسی بریتانیا در هند به جمع آوری و تحلیل داده‌ها و اسناد اهتمام ورزید و اثری گران‌سنگ بر جای گذاشت که

گرچه تا دهه‌ها در زمرة اسناد طبقه‌بندی شده قرار داشت و کارکردی امنیتی یافته بود، اما سنگ بنای یک پروژه عمیق و دقیق مطالعات تاریخی و جغرافیایی درباره خلیج فارس بود. به طوری که هیچ پژوهشی پس از انتشار عمومی آن در نیمة دوم قرن بیستم، بی نیاز از مراجعه به آن نبوده است.

جان گوردن لوریمر (۱۸۷۰-۱۹۱۴) دیپلمات و یکی از مدیران کمپانی هند شرقی بود، اما سابقه و پیشینه دقیق فعالیت‌های او در مشرق‌زمین همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. می‌دانیم که دیوید لاکهارت لوریمر کنسول انگلستان در چند شهر ایران از جمله کرمان و اهواز که با نام کاپیتان لوریمر نیز از آن یاد شده و آثاری درباره فرهنگ ایران نوشته، برادر جان لوریمر است و جان گوردن لوریمر نیز در آخرین سمت خود کنسول بریتانیا در بوشهر بوده است. او نیز همچون برادرش به مطالعات زبان‌شناسی علاقه داشت و کتاب دستور زبان و وازگان پشتوى و زيرى^۱ را به عنوان راهنمای مأموریت مستشاران بریتانیایی در سال ۱۹۰۲ میلادی نگاشت. پشتوى یا پختو از شاخه زبان‌های ایرانی شرقی و یکی از زبان‌های رسمی افغانستان و وزیری یکی از لهجه‌های این زبان است که در وزیرستان در مرز شمال باختری پاکستان افغانستان رواج دارد. این کتاب در عین حال گویای مأموریت‌های ناشناخته لوریمر در وزیرستان است؛ چرا که این منطقه اهمیت استراتژیک ویژه‌ای برای بریتانیا داشته و تسلط او بر زبان آنان را با اهداف سیاسی توجیه می‌کند. مرزی به طول دوهزار و شصتصد کیلومتر میان افغانستان و هندوستان توسط مورتیمر دیورند^۲ دیپلمات بلندپایه بریتانیایی ترسیم شد که با نام خط دیورند^۳ در تاریخ ثبت شده است. این خط مرزی عملأً پشتون‌ها را در دو سوی مرز قرار داد و در محدوده آن مناطق خودمختاری تعیین شد که تا یک قرن پس از آن موضوع مناقشات مرزی میان افغانستان و دولت

1. Grammar and Vocabulary of Waziri Pashto

۲. هنری مورتیمر دیورند (۱۸۵۰-۱۹۲۴) Henry Mortimer Durand علاوه بر نقشی که در تعیین مرز افغانستان با هندوستان انگلیس داشته، در دهه پایانی قرن نوزدهم، وزیر مختار بریتانیا در تهران بوده و کتبی نیز درباره ایران از جمله درباره نادرشاه نوشته است.

3. Durand Line

پاکستان بود. نگارش این کتاب درباره لهجه وزیری پشتوان‌ها که ساکن حوالی خط دیورند بودند، از چهره سیاسی و امنیتی لوریمر پرده بر می‌دارد. او تا زمان مرگش در ۸ فوریه ۱۹۱۴ میلادی به عنوان سرپرست سیاسی و سرکنسول بریتانیا در بوشهر مشغول به خدمت بود و در همان شهر نیز بدرود حیات گفت. مرگش را بر اثر شلیک اتفاقی گلوله در هنگام پاک کردن لوله اسلحه گزارش کرده‌اند.

پانزدهمین اثر از مجموعه پژوهش‌های ایران فرهنگی، به بخش‌های مربوط به سواحل مکران در کتاب جان گوردن لوریمر اختصاص دارد. پیش‌تر بخش سواحل ایران، از قسمت تاریخی نسخه عربی آن، توسط بنیاد ایران‌شناسی و با ترجمه زنده یاد عبدالمحمد آیتی به چاپ رسیده اما بی‌آنکه دلیلی مشخص شده باشد، بخش مهم مکران در این ترجمه جا افتاده و جز یک پاراگراف کوچک از بلوچستان یادی نشده است. در فقدان و کمبود منابع تاریخی مدون درباره سواحل جنوبی ایران از دریای عمان تا خلیج‌فارس، استخراج موضوعی از کتاب لوریمر با در نظر گرفتن جغرافیای فرهنگی، کارکردهای فرهنگ‌شناسی تازه‌ای به این اثر می‌بخشد. پیش‌تر بخش‌های مربوط به تاریخ خوزستان از کتاب لوریمر با همین رویکرد استخراج شده و توسط مترجم گرانقدر آقای محمد جواهرکلام ترجمه شده بود. به همین سبب ترجمه بخش بلوچستان این کتاب نیز به ایشان سپرده شد. آقای جواهرکلام تحصیل‌کرده علوم سیاسی و از جمله متخصصان ادبیات و تاریخ عرب به خصوص اعراب ایران و منطقه خوزستان است. از ایشان برای قبول این زحمت بسیار سپاسگزارم. همچنین از دوست گرامی جناب آقای اسدالله سردارزهی که با مهر همیشگی خود بازخوانی جای‌نامها و ویرایش تطبیقی بخش‌هایی از این کتاب را بر عهده گرفتند صمیمانه تشکر می‌کنم. لازم به ذکر است هر جا نیاز به توضیحاتی درباره نام اشخاص و جای‌نامها وجود داشته، در پانویس کتاب توضیحاتی افزوده‌ام که با علامت اختصاری ش مشخص شده است.

اینک پس از گذشت بیش از یک قرن بخش‌های مربوط به بلوچستان و سواحل مکران در اثر لوریمر در اختیار مخاطب فارسی‌زبان قرار گرفته است.

این کتاب، شامل بخش‌هایی پراکنده از کتاب لوریمر درباره بلوچستان است که توسط اینجانب براساس موضوعات و توالی تاریخی فصل‌بندی شده است.

بی‌شک آنچه لوریمر در این کتاب گرد آورده، بی‌نقص نیست و در عین حال نباید آن را دور از اندیشه استیلا و استعمار بریتانیا ارزیابی کرد.

امیدوارم انتشار این اثر در کنار سایر منابع تاریخی درباره بلوچستان در مجموعه پژوهش‌های ایران فرهنگی، راهگشای محققان و سودمند برای علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ بلوچستان باشد.

محسن شهرنازدار